

tit els vulgarismes *llustro, nostro, unclo* del Princ. (o *covo, homo*, de les Illes), sinó sempre i únicament *llustre, nostre, onk(!)e*. Doncs, forma conservada d'un vell cat. occid. *tu(y)re?*

Potser més aviat herència mossàrab. Car la -i possiblement apunta cap això; sobretot en l'arcaica locució conservada a Barxeta, car aquí la -s augmenta la sospita; com sigui que, sumant-s'hi *terra*, té tot l'aire de ser el prolongament de la construcció llatina amb genitiu: *TERRA TŪFŌRIS* 'terra de tosca'. Quasi com en el nom italià de les tòfones, *TERRAE TŪFĒREM* > **tertúfero*; que, amb dissimilació de la consonant, i assimilació de les vocals, ha quedat en *tartúfolo* (> al. *kar-toffel*, fr. *tartuffe*): *terrae tuber* ja figura quasi del tot soldat, en el *Satyricon* de Petroni, com a nom de les tòfones que llaminejava el golafre de Trimalció.

Ara bé aquesta combinació, *TERRA-TUFOR-*, és el que ens ha d'explicar, entre les denominacions d'aquesta substància tèrria, la més coneguda en el català central, almenys per part dels entesos: el *turturà*. «Aquest camp no val res, és tot ple de *turturà*», em deia en els afores de Sabadell, l'inoblidable amic Miquel Carreres i Costajussà (savi home d'estudis, que era d'allí, i hi feia conrear terres), 1927. Jo mai ho havia sentit dir en el meu món barcelonès; fins que vaig veure, en greus circumstàncies, que a Bna. mateix ho diuen els homes de l'ofici. Plovién bombes i canonades de l'esquadra de Mussolini: el cuirassat *Giovanni delle Bande Nere*, tirant contra la ciutat oberta, per junyir-nos al carro del seu criat Franco; quan els veïns de la meua promesa cavaren un refugi a dalt del carrer de Lepanto, i tots agafarem pics i pales per tenir-ho a punt per a ella i per a tothom, quan sonessin sirenes (tritlejar mortuori dels nostres dies!). Fins que, a uns tres metres de profunditat, el pouataire que ens dirigia, digué «ja tenim el *turturà*: ja n'hi ha prou»: prou per fer-hi l'entrada del refugi per sota, que ja era prou fort per suportar l'explosió d'una bomba (febrer de 1937).

Però també ho havia recollit l'Aguiló: «*turturà*: pedra més o menys flonja que arrenquen a barrinades (Pla del Llobregat)»; un altre dia s'apuntava ell: «*tortorà*: pedra flonja que es troba en moltes terres de conreu a poca profunditat, i surt feta a trossos no gaire grossos» (StFeliu de Llobr., Esplugues) (vaig comprovar el 1933 en la cèdula de lletra d'Aguiló, que s'hi veu l'accent, oblidat en l'ed. del *D.Ag.*). Era conegut d'altres habitants de la nostra zona, com E. Fontserè i el redactor del *CostManc.* (definint el *fiter* de les comarques interiors, vol. II, posà «designa el tapàs, *tortorà*, sauló fort, tapassot, codina, o gruixa de sòl --- que no es deixa conrar»).

El nostre físic Fontserè adicionava al marge del seu *D.Ort.*, en termes disjuntius: «*tortora(r)/terreny-t-*. Aquí hi ha dubte ortogràfic; i alhora, com un suggeriment morfemàtic o etimològic; sembla suggerir: sigui una formació adjectival en -ar (qualificatiu de *terreny*), sigui un col·lectiu en -ARE. En totes dues coses pot tenir raó; potser millor la segona, partint d'aquell *TERRA-TUFORIS*² (reminiscent en el *terra-turis* de Barxeta): **terraturar* > *torturar* 'estesa de *terratur-*', amb

l'habitual síncope al costat de *r* (cf. *càr(re)ga, car(a)gol* etc.), i amb la dilació vocàlica normal en cat. or. (*LleuresC*, 200, § 2). Proposo, doncs, com a ortografia +*torturar* (amb -r muda): amb *u* a la síl·laba interna, i *o* a la inicial (cf. *Pertús* > *Portús, fenoll* > *fonoll, rostoll* etc.).

L'etimologia ja s'aclarí essencialment en la meua nota del *BDC* xx (1932-3, 330-2). El mot es retroba més enllà dels Pirineus, en quatre variants fonamentals: a) la que ha pres modernament la forma trifonogada *tioure* «tuf calcaire» (*TdF*), Barceloneta *tiéoure* «tuf» (Arnaud-Morin), orlhaguès NE. la *tiúr* (detalls segons el parlar de Mandailles, en Giese, *VKR* II, 333); i antigament *tiure*, ben documentat en *Flamenca*, on l'enamorat s'esforça per penetrar subterràniament a la cambra de bany de la gran dama: «Los bains cerquet ben, e causí / on poiria far sa via: / --- / le sòls dels bains era de *tiure* / tan molz quez hom i pogra escriure / e talhar tot ab un coutel ---» (v. 3463).

C. Appel, després de tenaços esforços, aconseguí restablir-lo amb una esmena versemblant, en una de les peces, sempre àrdues, del gran trobador rodanès Raimbaut d'Aurenga, on sembla decidir-se (si ho entenc bé) per llegir així: «E'l temps que'l grillh - près del *tiure*, / cantan e'l mur - jos lo caire, / que-s compassa e s'escaire / sa votz, qu'à plus leu de siure / ---» (en l'estació en què els grills - prop de la terra tosca / canten [o 'cantant'] sota el caire del mur: / que s'acompassa i s'escairi / llur veu, més lleugera que el suro); veg. *PSW* (VIII, 244; VII, 665; III, 78-79), i cf. el roerg. *trufet*.

b) Nicenc *tuve, tue*, «tuf» (Piat, *Dict. fr.-occitanien*, s. v.).

c) Orlhaguès *trúfe* id. (Lhermet); roerg. *peyro de trufe* «tuf, pierre dont on fait les cheminées et les fours», Vayssier (amb diminutiu *trufét* «grosse pierre dressée dans l'atre contre le mur et qui sert de contre-coeur», s. v. *paredoà*); llgd. *trufe* «contrecoeur de cheminée» (Sauvages), Haute-Garonne, Tarn-et-Garonne *trúfe* «im Kamin --- Platte an der Wand» (HMEyer, *VKR* VI, 29); gc. *trufe* «tuf» (*TdF*), *tru(h)e* en altres llocs del gc. o bearnès (Palay); Landes *trühe* «espèce de pierre à grains sablonneux et propre aux fours, à l'eau, mais non calcaire», Métivier (*Agric. d. Landes*, 743).

d) Rodanès *tufe* (*TdF*), que també apareix com a variant, a Orhac (junt amb *trufe*), i en gascó, *tùhe* (Palay).

En aquella nota ja vaig rebutjar l'etimologia del *REW* (*TIBUR*), com a inaplicable a totes les formes catalanes i a totes les occitanes fora de a); també la de Ronjat (*Gramm. Ist. Prov. I*, 131), ll. *TŪBER* 'bony', per raons semàntiques; i totes dues per d'altres raons, que no cal repetir: veg. allí. Altrament, aclareixo encara.

Comparant entre ells els quatre tipus occitans i els catalans, és fàcil de veure que l'oc. ant. *tiure* i el mod. *tioure* estan, respecte del cat. *turo*, del ross. *tiure* i del nicenc *tuve*, en la mateixa relació que oc. ant. *siure* i